

Токаленко П.О.

Херсонський національний технічний університет

ДУХ СВОБОДИ. ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905-1907 РОКІВ НА ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ АТМОСФЕРИ СТРАХУ В СУСПІЛЬСТВІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті автор намагається проаналізувати внутрішню атмосферу в суспільстві під час подій Першої російської революції на півдні України. Особлива увага приділена дестабілізації роботи силових структур революційними партіями. Автор наводить статистику погіршення криміногенної ситуації в 1905 році. Підкреслюється важлива роль молоді в соціально-політичних процесах на півдні України в роки Першої російської революції. Також акцентується увага на формах прояву негативного відношення студентства до імператорської родини. Автор відстоює думку, що влада була неспроможна протидіяти масовим заворушенням населення, що виражалося у відсутності координаційних дій в керівництві військами.

Ключові слова: Перша російська революція, Південь України, поліція, армія, студентство.

Постановка проблеми. Перша російська революція 1905–1907 років залишила гострий психологічний слід у суспільстві Російської імперії. Жахи єврейських погромів, селянських повстань, терористичних актів, бійок, пограбувань свідчили про наростаючу кризу в політичному житті держави та необхідність змін. Ідеологічна сфера політичного життя Російської імперії поділила населення на два ворогуючих табори: прихильників реформ та захисників монархії. Подібна ситуація не давала гарантій безпеки та впевненості в майбутньому жодному стану суспільства. Тривале протистояння між урядовими та революційними силами призвели до формування певної атмосфери страху, коли доленосні події вимірювалися годинами, а не певними датами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних українських дослідників подій Першої російської революції слід відмітити С.А. Євсєнко, який вивчив події 1905–1907 років в Україні на основі радянської історіографії. О.О. Постернак приділив увагу ролі підприємницького капіталу в революційних подіях. Політичні партії цього періоду на Правобережжі досліджував О.М. Федьков. Діяльність партій кадетів та есерів у 1905–1907 роках писали С.В. Ковальчук та Н.О. Сігалова відповідно.

Політичний аспект Першої російської революції вивчав сучасний російський історик Г.Р. Кузнецов. Інший російський історик Р.М. Дзидзоев,

приділив увагу формуванню конституційного ладу в Російській імперії у 1905–1907 роках. Протестний рух студентської молоді духовних православних навчальних закладів досліджувала Т.А. Павленко.

Серед істориків радянської доби слід відмітити О.В. Волобуєва та Л.В. Петришину, які вивчали історіографію революційних подій початку ХХ століття та вплив більшовиків на формування ідейних поглядів у робітників фабрик та заводів.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати внутрішню атмосферу в суспільстві під час подій Першої російської революції на півдні України. В цій статті автор доповнить вже існуючий науковий матеріал власним дослідженням, яке ґрунтується на вивченні даної проблематики в межах південної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На революційний процес можливі три точки зору:

1) революційна та контрреволюційна, тобто думки людей, які безпосередньо приймали участь у революційних подіях;

2) наукова, об'єктивно-історична, тобто погляд людей, які вивчали певну проблематику та мають відповідний досвід у цьому питанні, але які не приймали участь у революції;

3) релігійно-апокаліптичний погляд, філософський, погляд людей, які глибоко усвідомлюють події та намагаються передбачити наслідки, людей, які підіймаються у своїх думках вище повсякденної революційної боротьби [11, с. 177].

Автор дотримується, відповідно до переліку, другої точки зору та висвітлює події Першої російської революції без жодних симпатій до сторін внутрішнього конфлікту в Російській імперії на початку XX століття.

Ще до початку революції в січні 1905 року, соціально-політична ситуація була вкрай напружена. Л.М. Толстой у своєму листі до Миколи II від 16 січня 1902 року, зазначав, що Росія знаходилась у стані посиленої охорони, тобто поза дією основних законів Російської імперії. Тюрми та місця заслання політичних арештантів вже переповнені. Всюди у великих містах держави розквартировані війська, які використовують бойові набої проти мирного населення. Люди стають біднішими й подекуди голод вже нікого не дивує. Критика влади не знала меж, і якщо раніше народ вбачав причину злиднів у місцевих чиновників, то тепер не він не гребував і згадати імператора в неприпустимому тоні [4, с. 12–13].

У середовищі ліберальної інтелігенції напередодні Першої російської революції все частіше можна було почути слова так званого «першого революційного народного гімну», відомого ще з 60-х років XIX століття, та поширений серед в'язнів Петропавлівської фортеці [24, арк. 1]:

«Слався свобода и честный наш труд!
Пусть нас за правду в темницу запрут,
Пусть нас пытают и жгут нас огнём,
Песню свободы и в пытке споём
Слався же, слався, родимая Русь,
И пред царём и кнутами не трусь!
Встань, ополчись за правду на брань!
Встань же скорее, родимая, встань!»

Перша російська революція почалась ще до подій 9 січня 1905 року. Таке припущення належить британському історику Л. Шапіро та американському історику Д. Фішеру, які припускали, що відправною точкою революції була «банкетна кампанія» в листопаді 1904 року, яка й поклала початок низці майбутніх подій. Офіційні зустрічі лібералів у більш ніж 30 великих містах Росії з нагоди сорокаріччя судової реформи в Російській імперії, проводились під виглядом банкетів. Саме на одному з таких банкетів й було вирішено Г.А. Гапоном йти з петицією до імператора Миколи II 9 січня 1905 року [10, с. 215]. Наслідки цього рішення відомі як «Кривава неділя», коли біля блокованих царськими військами застав у Санкт-Петербурзі, на Палацовій площі та в інших місцях, було вбито та поранено не менш ніж 4,6 тис. осіб [5, с. 115].

За офіційними даними в цей день загинуло 130 чоловік. Іншої думки академік А. Воробйов, який зазначав, що 9 січня 1905 р. в лікарні Петербургу було привезено 1216 вбитих та більш ніж 5 тис. поранених. А. Воробйов звертав увагу на меланхолічний запис Миколи II в щоденнику від 9 січня 1905 року: «Ясний морозний день. Було багато справ і доповідей. Снідав з Фредерікс. Довго гуляв. З учорашнього дня в Петербурзі застрайкували всі заводи і фабрики. З околиць викликані війська для посилення гарнізону. Робочі досі вели себе спокійно. Кількість їх визначається в 120 тис. чоловік. На чолі робочого союзу стоїть якийсь священник-соціаліст Гапон. Мирський приїжджав ввечері для доповіді про вжиті заходи». Повний спокій в душі імператора. А тим часом відбувались події, які визначали майбутню долю Росії, самого імператора та його родини [12, с. 206].

В цей же день священник Г.А. Гапон звернувся з петицією до петербурзьких робітників, копію якої ним особисто буде надіслано міністру внутрішніх справ П.Д. Святополку-Мирському. В ній він дасть негативну оцінку «царській гостинності», зробить акцент на «миролюбній ході» робочих, які несли в руках портрет імператора та почне закликати до помсти всьому «змійному» роду Романових. Пастирським словом Г.А. Гапон благословив народ на вбивство, грабунки, дозволив відбирати у військових зброю, красти в шахтах динаміт та організовувати терористичні акти, він закликав до всеохоплюючого насилля заради свободи, тричі в його зверненні можна прочитати слово «кров» [17, арк. 7].

Більш ніж через рік, 3 серпня 1906 року, повітовий справник Херсонського повіту Херсонської губернії І. Четиркін у рапорті до Херсонського губернатора М.М. Малаєва зазначав, що на шахті «Копилова № 2» розкрадали динаміт. У рапорті зазначалися місцеположення ще 15 шахт із динамітними складами, де подібне мало повторитися [16, арк. 880].

Бомби, виготовлені революціонерами на півдні України, використовувалися по всій території Російської імперії. У липні 1907 року селянин Д. Суворов, купаючись у річці, знайшов одну з таких бомб та передав поліції. На коробці був напис штемпельною синьою фарбою: «Шрапнель № 3. Серия М. Российская социал-демократическая рабочая партия. Мастерская бомб. Южное военно-техническое бюро». Згідно з результатами експертизи бомба була мелінітовим розривним снарядом, начинена гримучим студнем, яку виготовили в одному з міст південної Росії [17, арк. 151].

Внаслідок напруженої соціально-політичної ситуації в державі, значно знизився рівень безпеки населення. Атмосфера внутрішнього страху в суспільстві, втрата контролю над ситуацією в деяких регіонах Російської імперії спонукало уряд вдатися до крайніх заходів безпеки. З 22 січня 1905 року в стан посиленої охорони було переведено місто Мелітополь Таврійської губернії. На військове положення з 15 червня 1905 року було переведено місто Одесу, а з 16 червня – міста Севастополь, Миколаїв та Феодосію [7, с. 40–41].

Особливо відчутною політична криза в суспільстві була серед інтелектуальної молоді. Під час гострого соціального напруження студенти легко піддавались пропаганді та агітації з боку як революційних сил, так і провладних. Відомі випадки відкритої критики влади студентством у публічних містах. Так одеський студент Новоросійського університету М.Х. Боровський двічі, 29 і 30 квітня 1905 року, в одеському ресторані «Ермітаж», у присутності воєнних офіцерів голосно ображав імператора, вигукуючи: «Долой самодержавие» та «Долой дом Романовых». Цікаво, що протокол щодо поведінки студента був поданий в канцелярію одеського градоначальника одеською жандармерією лише у грудні 1908 року, під час реакційного постреволуційного періоду [26, арк. 20].

Відомо й те, що в ідальні Новоросійського університету студенти особисто повісили оголошення антимонархічного змісту, щоб кожен зміг ознайомитись з переважаючою політичною позицією у стінах одеської «Альма-матер»: «С недоумением глядим на висячий в столовой портрет самодержца» [15, арк. 26].

В одному з листів, перехопленому одеським жандармським управлінням, що було адресовано пані Лебедеві у Керч, від студента Новоросійського університету з підписом «Ваня», йшлося про відсутність лекцій в університеті станом на 16 жовтня 1905 року. Студент пише, що кожен професор має «намалювати» перед аудиторією свою «політичну фізіономію», тобто ознайомити слухачів зі своїми переконаннями та з програмою тієї партії, до якої він особисто належить [15, арк. 70].

Особливо важко сприйняло студентство та учнівська молодь поразку революції. Розчарування молоді у своїх політичних орієнтирах призвело до підвищення рівня самогубства в реакційні роки (1907–1910). Епідемія самогубств охопила студентство в 1909–1910 роках, коли сотні студентів звели рахунки з життям, не бажаючи жити в державі, де революція зазнала поразки [1, с. 170].

Особливо небезпечна для держави була нестабільна ситуація в силових структурах. Поліція в містах, оголошених на воєнному положенні, несла службу в постійно напруженій атмосфері. Відомо, що в боротьбі з революцією міська поліція першою визнала свою поразку, частково поповнивши революційні ради та виголошуючи свої лозунги. У газеті «Киевские новости» 30 жовтня 1905 року була розміщена «Петиція городових»; у «Київській газеті» від 3 листопада 1905 року – «Петиція околоточних»; в газеті «Южная Россия» від 2 грудня 1905 року – «Петиція миколаївської поліції». Влада терміново створювала бойові дружини та міліцію з колишніх військових або простих городян, лояльних до режиму. Катеринославська охранка 20 грудня 1905 року повідомляла, що «другий день страйкують городові». Миколаївська охранка свідчила, що «в грудні міліція кільцем охопила місто. Поліція настільки була деморалізована міліцією, що фактично могла вважатися неіснуючою».

Газета «Київське слово» 30 листопада 1905 року опублікувала «Лист агентів охоронних відділень у соціал-демократичну газету». Посилилися вагання таємної агентури, кількість її різко скоротилася. У листопаді співробітник катеринославської охранки І. Киржук видав місцевим більшовикам провокаторів Черткова і Голубничого.

У грудні 1905 року на ім'я командира корпусу жандармів було подано вимогу за підписами 2788 поліційних чинів з 13-ти губерній Російської імперії, де були навіть політичні вимоги свободи, слова і друку, та яка закінчувалась словами: «При існуючому нині нашому режимі ми надалі не охоронці порядку, а скоріше навпаки – примкнемо таємно до товариства лівої партії» [9, с. 14].

У телеграмі до директора Департаменту поліції Вуїча Е.І. від жандармського ротмістра Левдікова В.А. з Миколаєва зазначалося, що в поліції паніка. Згідно з донесеннями агентів у багатьох місцях є велика кількість бомб, але проводити обшуки поліцейські відмовляються, навіть після погроз судити їх за невиконання службових обов'язків [3, с. 574].

Окрім того, в поліцейських, які залишалися вірними присязі, постійно стріляли, били, завдавали ножових поранень та навіть обливали сірчаною кислотою [21, арк. 18, 20, 24]. В Одесі поліцейських вбивали навіть у власному помешканні [27, арк. 35]. Одеський градоначальник В.Я. Протопопов 23 січня 1906 року писав міністру внутрішніх справ П.М. Дурново, що в місті не вистачає поліцейських, внаслідок тимчасового

відлучення від служби винних в єврейських погромах [28, арк. 34–35].

У 1907 році більшовицька легальна газета «Эхо» опублікувала цікаву статистику рівня кримінальної злочинності в 1905 році. Згідно з матеріалами газети значно зросла кількість вбивств, з 17 тис. у 1903 р. до 26 тис. у 1905 р.; крадіжок – з 79 тис. до 95 тис.; пограбувань – з 22 тис. до 36 тис. Ця ж газета підкреслила, що злочини в інтимній сфері та самогубства, навпаки, зменшилися – з 437 тис. до 345 тис. та з 9,5 тис. до 8,5 відповідно [14, с. 3].

Не кращою була ситуація в армії. Непоко́ра, дезертирство та навіть відкриті бунти в 1905 році досягли свого піку. У червні 1905 року в Херсоні солдати дисциплінарного батальйону вчинили бунт, розтрошили казарми та побили офіцерів [19, арк. 20].

В Одесі в лютому 1906 року військові підрозділи задіяли для роботи вантажниками в морському порту внаслідок товарного колапсу, який виник під час боротьби за власні права портовими вантажниками. Треба додати, що влада, врахувавши внутрішню атмосферу в місті, вирішила додатково оплачувати солдатську допомогу [2, с. 1].

У придушенні селянських повстань на півдні України уряд залучав артилерію, що свідчило про масштаби повстання. Розстріл артилерією селянських помешкань викликав не тільки руйнацію, а й сильні пожежі. Це також негативно впливало на моральний стан військ, серед яких було чимало представників селянського стану [8, с. 287].

Прерогатива виклику військ для придушення повстання для губернаторів у 1905 році зникла. В умовах страху та постійного напруження кожен чиновник звертався за допомогою до військових за будь-яких підозрах у можливих безладах. З цього приводу 25 квітня 1905 р. катеринославський губернатор А.Д. Нейдгарт звертався до поліцеймейстера та повітових урядників з роз'ясненням їх прав до виклику військ та наголошував, що подібні дії припустимі лише у випадках явної агресії, спрямованої проти представників влади чи проти майна мирних підданих [22, арк. 1].

Його херсонський колега В.О. Левашов наголошував на необхідності вірної оцінки ситуації військами та поліцією. Правильна тактика мала на меті не тільки придушити повстання, а й зберегти та підвищити авторитет влади в суспільстві. Хибний підхід, який несе втрати мирного населення, вважався небажаним в умовах високого соціального напруження [29, арк. 30].

Влада переконувала людей у невідворотності покарання та закликала до їх свідомості. Катеринославський губернатор А.Д. Нейдгарт у своєму зверненні до селян Катеринославської губернії від 20 квітня 1905 року закликав селян до порозуміння з поміщиками. Він вбачав у селянському «дусі свободи» неприйнятність для селянина нечужане нахабство, викликане зовнішнім впливом революційних агітаторів на селі [23, арк. 81].

Про нескінчену агітаторську роботу революційних партій наголошував одеський генерал-губернатор К.А. Карангозовов. У липні 1906 року він зазначав, що революціонери не припиняють спроб переконання населення у ворожості влади. Особливо вони активні в середовищі робітників фабрик та заводів [13, с. 2].

Однак попри всі труднощі влади, 3 червня 1907 року, після розпуску Думи Російської імперії, Перша російська революція завершилася. Незважаючи на зміни соціально-політичного життя: покращення умов праці для робітників, можливість для соціально активних лібералів займатися політичним життям у державі, поява інституцій парламентаризму за європейським зразком, ситуація залишалася нестабільною. Монархія утрималась, а середній прошарок суспільства в умовах капіталістичних відносин та вільної ринкової економіки залишився невеликим по відношенню до незаможних верств населення. У жовтні 1910 року в елісаветградській газеті «Голос Юга» вийшла друком стаття під назвою «Білі раби». У статті описувались умови праці елісаветградських пекарів, яким доводилось працювати по 12 годин на день, а після робочої зміни заступати на зміну чергового в пекарні. Таким чином, деякі робітники пекарні не виходили за межі підприємства та знаходились у шкідливих для життя умовах 24 години на добу [20, арк. 22].

Ситуація зміниться наприкінці 1910 року, після смерті графа Л.М. Толстого, коли внаслідок цієї події кількість робітничих демонстрацій знову зросла [6, с. 155]. У Миколаєві градоначальник міста М.П. Леонтович отримав рапорт від начальника міської жандармерії від 11 грудня 1910 року, в якому зазначалося, що рівень політичної активності містян внаслідок смерті графа значно підвищився [25, арк. 4].

Висновки. Таким чином, революція 1905–1907 років на півдні України мала свої особливості розвитку подій. Треба зауважити, що революційна атмосфера стала справжньою перевіркою на відданість для силових структур Російської імперії на південних рубежах. Особливо небезпечною

для влади була революційна активність населення у великих містах, таких як Одеса, Катеринослав, Миколаїв, Єлисаветград, Херсон тощо.

Харківський дослідник Я.М. Ярмиш на горлівській історичній конференції у грудні 1990 року стверджував, що характер придушення повстань в роки Першої російської революції свідчив про спланованість дій влади та ретельну попередню підготовку. Однак хаотичне керівництво військовими підрозділами на півдні України в 1905 р.,

коли градоначальник, губернатор чи начальник поліції наввипередки зверталися за допомогою до силових структур, свідчить, навпаки, про збентеженість влади, певну децицію атмосфери страху, яка охопила чиновників під тиском громадської вимоги свободи. І лише відсутність єдності дій та різні цілі в лавах революційних сил стали одними з найбільших недоліків «реформаторського блоку» суспільства як Російської імперії взагалі, так і південної України зокрема.

Список літератури:

1. Борисенко М.В. Влияние опыта Первой российской революции на формирование общественного облика российского студенчества в межреволюционный период (1907-1917). Сборник научных работ «Новое о революции 1905-1907 гг.». 18-20 декабря 1989 г. Ленинград. 200 с.
2. Ведомости Одесского градоначальства. 1906. 9 февраля. № 32. С. 1.
3. Высший подъём революции. 1905–1907 / под ред. Г.М. Деренковский, Г.Д. Костомаров, Г.Н. Кузюков, А.М. Панкратова. Москва, 1956. Ч. 3. Кн.1. 695 с.
4. Глазунов М.М. Митрофанов Б.А. Перед особым присутствием. Москва, 1980. 128 с.
5. Глазунов М.М. Митрофанов Б.А. Фоменко И.П. По законам Российской империи. Москва, 1976. 311 с.
6. Князева Г.В. Борьба большевиков за сочетание нелегальной и легальной партийной работы в годы реакции. 1907–1910 гг. Ленинград, 1964. 192 с.
7. Морской А. Исход российской революции 1905 года и правительство Носаря. Москва, 1911. 128 с.
8. Обнинский В.П. Новый строй. Москва, 1909. 365 с.
9. Овсієнко О.Ф. Кульмінація першої російської революції на Україні і жандармсько-поліцейські органи. Первая Российская революция 1905-1907 гг. в свете нового исторического мышления: тезисы докладов и сообщений республиканской научной конф. (Горловка, 18–20 декабря 1990 г.). Горловка, 1990. Т. 2. 115 с.
10. Первая русская революция 1905–1907 гг. Проблемы и современность. Л., 1976. 247 с.
11. Слинко А.А. Пророческие слова о русской революции. А.И. Герцен. В.Г. Короленко. Н.А. Бердяев. Воронеж, 1992. 224 с.
12. Черняк А. Тайна первой революции. Наш современник. 1995. № 9. С. 201–208.
13. Эхо. 1906. 27 июля. № 5. С. 2.
14. Эхо. 1907. 4 января. № 39. С. 3.
15. Центральний державний історичний архів у м. Київ. Ф-р. 386. Оп.1. Спр. 853.
16. Центральний державний історичний архів, м. Київ. Ф-р. 358. Оп.1. Спр. 5.
17. Центральний державний історичний архів, м. Київ. Ф-р. 385. Оп.1. Спр. 1696.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ. Ф-р. 57. Оп.1. Спр. 76.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ. Ф-р. 57. Оп.1. Спр. 60.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ. Ф-р. 57. Оп.1. Спр. 91.
21. Державний архів Дніпропетровської області. Ф-р. 11. Оп.1. Спр. 499.
22. Державний архів Дніпропетровської області. Ф-р. 11. Оп.1. Спр. 453.
23. Державний архів Дніпропетровської області. Ф-р. 11. Оп.1. Спр. 450.
24. Державний архів Кіровоградської області. Ф-р. 304. Оп.1. Спр. 592.
25. Державний архів Миколаївської області. Ф-р. 229. Оп.4. Спр. 328.
26. Державний архів Одеської області. Ф-р. 2. Оп.11. Спр. 111.
27. Державний архів Одеської області. Ф-р. 2. Оп.13. Спр. 4.
28. Державний архів Одеської області. Ф-р. 2. Оп.13. Спр. 5.
29. Державний архів Херсонської області. Ф-р. 1. Оп.1. Спр. 60.

**ДУХ СВОБОДЫ. ВЛИЯНИЕ РЕВОЛЮЦИОННЫХ СОБЫТИЙ
1905–1907 ГОДОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ВНУТРЕННЕЙ АТМОСФЕРЫ СТРАХА
В ОБЩЕСТВЕ НА ЮГЕ УКРАИНЫ**

В статье автор пытается проанализировать внутреннюю атмосферу в обществе во время событий Первой русской революции на юге Украины. Особое внимание уделено дестабилизации работы силовых структур революционными партиями. Автор приводит статистику ухудшения криминогенной ситуации в 1905 году. Подчеркивается важная роль молодежи в социально-политических процессах на юге Украины в годы Первой русской революции. Также акцентируется внимание на формах проявления негативного отношения студентов к императорской семье. Автор отстаивает мнение, что власть была неспособна противодействовать массовым беспорядкам населения, это выразилось в отсутствии координационных действий в руководстве войсками.

Ключевые слова: Первая русская революция, Юг Украины, полиция, армия, студенчество.

**THE SPIRIT OF FREEDOM. INFLUENCE OF THE REVOLUTIONARY EVENTS
OF 1905-1907 ON THE FORMATION OF THE INTERNAL ATMOSPHERE
OF FEAR IN A SOCIETY IN THE SOUTH OF UKRAINE**

In the article the author tries to analyze the inner atmosphere in society during the events of the First Russian Revolution in the south of Ukraine. Particular attention is paid to the destabilization of the work of power structures by revolutionary parties. The author gives statistics on the deterioration of the crime situation in 1905. The important role of youth in social and political processes in the south of Ukraine during the First Russian Revolution is emphasized. Also, attention is focused on the forms of negative attitude of students towards the imperial family. The author defends the view that the authorities were not able to counter mass riots of the population, this was expressed in the absence of coordinating actions in the manage of the troops.

Key words: First Russian revolution, South of Ukraine, police, army, students.